

Sebezpoznavání v zrcadle světa

Východisko, o němž se budu v této kapitole opírat, je následující: antropocén se má jevit spíš jako určitý *způsob pohledu* než jako nová skutečnost, účinně řečeno spadá jako epistemologický než jako ontologický koncept. Nechci ovšem popírat poznání antropocénu jako „nové epochy“ – připadá mi nicméně důležité připomenout, že se nemění jen takové jevy jako množství CO₂ v atmosféře nebo tlak na divokou přírodu, ale proměňuje se také, ba možná především způsob, jakým rozumíme svět, a tedy i sobě samým a svému místu v něm. „Antropocén“ lze chápat jako pojmenování právě probíhajícího epistemického obratu, v němž se dosud podstatně proměňuje lidské sebeporozumění. Jádrem této proměny je uvědomění si, připuštění si a převzetí (či alespoň snaha nebo volání po převzetí) lidské planetárně-konstitutivní role. Antropocén se tak ukazuje jako rámcově určitý pohled na nás samotné, na naše vlastní bytí; tento pohledu antropocentrický koncept je příležitostí a výzvou položit si v nové dějinné situaci opět výslovnou otázku, *kdo je ten anthrópos*, o kterého tu (zase jednou, jako obvykle) běží až v první řadě. Co se z našeho současného polidštěného světa máme šanci dozvědět o sobě my lidé?

Pokud si antropocenní člověk myslí, že (spolu) tvoří svět k obrazu svému, pak se mu touto perspektivou jeví aktuální stav světa jako zrcadlo, ve kterém poznává i sebe sama. Sebezpoznavání, o kterém je řeč přitom ale není založeno na jakési hypotetické, do sebe obrácené introspekci. Člověk se se sebou setkává „tam venku“, ve světě, a vidí náhle sám sebe všude, kam se podívá – i v útrobách mrtvých a hmotností plyných plastu z atolu Midway, jak nám je ukázal Chris Jordan.

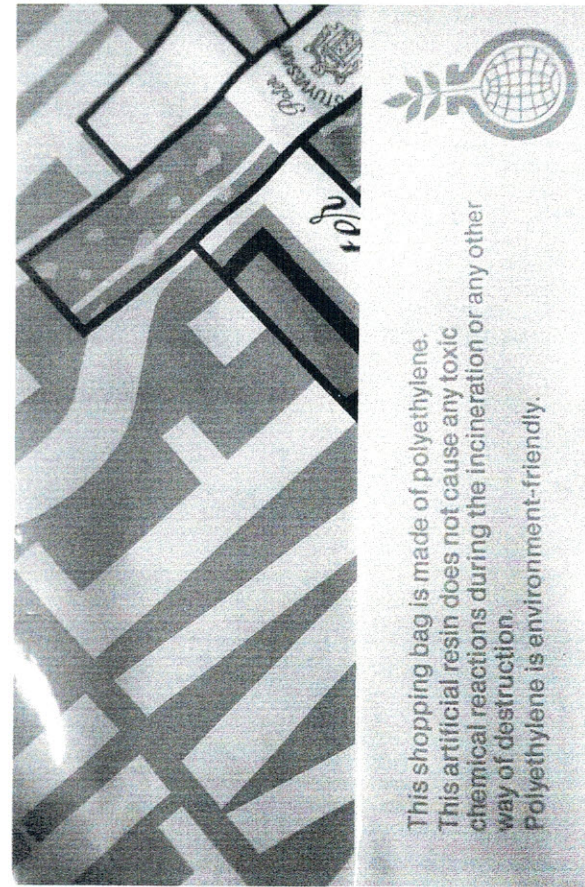
Netřeba asi zvlášť podtrhovat, že nejde prostě o lidskou všudypřítomnost; problém je, co člověk antropocenní perspektivou vidí. Tvář v tvář vymírajícím druhům a změnám klimatu se pojmenování „antropocén“ může jevit až jaksi nemístné: krystalizují v něm totiž obavy, že už brzy v tomto světě nebude lidská přítomnost možná. Antropocenní svět, který se zdá balancovat na samém krajičku celé řady mohutných ekologických katastrof, na nichž nese člověk svůj podíl, svět až příliš lidský, je zároveň prožíván jako velice ne-lidský, dehumanizovaný, odlišný, člověku (a snad i ostatnímu živému) přinejmenším potenciálně krajně nebezpečný. Základní zdroj úzkosti a aktuálně prožívaného radikálního znejistění tkví však možná ještě hlouběji: v tom, že právě tyto podoby světa chápeme jako obraz sebe sama a tento obraz otrásá našim sebeporozuměním, napadá naši představu toho, kým jsme či kým bychom *chtěli* být. Hledáme-li do antropocenního světa jako do zrcadla, je jaksi čím dál těžší udržet si některé

Antropocenní perspektiva

Eliška Fulínová

Zrcadlo člověka

Igelitová nákuptní taška s reklamou na cigarety z 80. let minulého století. Technooptimistický vzkaz na spodní straně dobře ilustruje riziko nezámyslných negativních důsledků libovolných nových technologií. Ty se obvykle ukáží až v okamžiku, kdy se příští generace rozšíří masově. Polyetylen při hoření skutečně toxický není, ale množstvím nespáleného polyetylenového odpadu postupně zahřívá oceány.

Foto P. Pokorný

skutečnosti na nás doléhá, vnučuje se nám jako nevtaný kámen v botě, kterou ještě do nedávna měkce vystýlal pohodlný mýtus o universálním kulturním pokroku a spění ke stále světlejším zítřkům. Výzvu „poznej sebe sama“, kterou měli na úsvitu evropských dějin zformulovat řeční mudrové, nám najednou až proti naší vůli křičí do obličejů svět sám, který hrozí, že se stane neobyvatelným: nahlédni, co jsi zač, dokud zbývá ještě trochu času pokusit se s tím něco udělat.

Toto vyladění, hrozící snadno sklouznout do krajnosti, přitom nesouvisí jen s prostým „faktickým stavem skutečnosti“ (hrůza z konce světa se může vědy a „objektivních dat“ dovolávat, ale nutně z nich neplyne a není na nich závislá), nýbrž právě také s proměňujícími se způsoby pohledu. K budování a posilování antropocenní perspektivy významně přispívá soudobá pokročilá vizuální kultura, zahrnující nejen nástroje záznamu viděného, ale i prostředky k efektivnímu a rychlému masovému šíření tohoto záznamu – a to už tím, co si k zobrazení vybírá a jaké způsoby volí (ostatně řada tvůrců, nejen výše uvedení Chris Jordan, si to výslovně klade za cíl). Obrazy, na které se díváme, vždy do jisté míry preformují, jak se stavíme ke skutečnosti, a obrazů, i těch mimořádně sugestivních a po okraj emočně naplněných, které nás zaměrně konfrontují s tím, co jsme zač, máme nyní kolem sebe v nejrůznějších formách, jež na sebe vzájemně odkazují, nebývalé množství. Jde vlastně o hru zrcadlení zrcadel: nepěknosti ve světě, které chápeme jako odraz nepěknosti v nás, nám vizuální kultura zrcadlí v myriádách dalších a dalších odlesků... Při takto zaměřeném pohledu na způsob naší přítomnosti ve světě je pak snadno možné propadnout zděšení, odporu či znechucení nad tím, co jsme zač – a k antropocenu tak například patří i (mediálně vděčné) krajní přístupy lidí, kteří se rozhodli neplodit děti, protože by tím ještě dále škodili planetě Zemi.² Silnější protipól k výše zmíněné novověké sebedůvěře a sebelásce si jen těžko představí.

² Viz článek „Nechci porodit malého znečišťovatele“ z 5. ledna 2019 na zpravodajském serveru Info.cz (<https://www.info.cz/svet/nechci-porodit-maleho-znecisovatele-nekteri-francouzi-se-kvuli-ochrane-planety-vzdavaji-deti-39331.html>). K odporu k člověku jakožto bezmádnému „znečišťovateli“ srov. též kapitolu Stanislava Komárka.

obzvlášť oblíbené iluze, například tu o člověku – rozumném živočichu nebo o člověku – pánu tvorstva: vždyť *tohle* jsme přece rozhodně v plánu neměli... V jádru nejde pouze o strach o faktické přežití, ale o podstatnější, vskutku životní otázku: *Co jsme zač*, že jsme to dopracovali až sem?

Antropocenní perspektiva přitom neskýtá porozumění a sebepečení, které by bylo zcela nové a nebyvalé. To jen novověký titanismus, zaslepenost člověka obdivem k sobě samotnému a bezbřehá důvěra v lidský rozum, bažící poroučet větru dešti, tvoří progresivistické pozadí, které překrývá odlišně starší tradice a na němž pak lze zakoušet „šok z antropocenu“: „Škarohlídský historik by k tomu mohl snadno oprávněně dodat, že kdo je z antropocenu v šoku, prozrazuje o sobě, že toho mnoho nezná z dějin idejí a ulpívá jen na povrchu hlubokého myšlenkového universa Západu. Ale přece jen: otázka po tom, kdo je člověk, a potřeba diferencovanějšího, pokornějšího sebepečení začaly být v naší situaci a na tomto pozadí zhusta pocítovány jako velmi naléhavé; sebezpoznaní v zrcadle antropocenní

¹ Viz francouzská publikace C. Bonneuila a J.-B. Fressoze: *L'Événement Anthropocène: La terre, l'histoire et nous* (Bonneuil – Fressoz 2013), publikovaná v anglickém překladu pod titulem *The Shock of the Anthropocene* (Bonneuil – Fressoz 2016).

Člověk rozpolcený

Antropocenní perspektiva je v probíhajících debatách často vyjadřována za pomoci distinkce „my a naše okolí, naše planeta“. Touto reformulací přecházíme z objektivizovaného jazyka třetí osoby k výpovědím povýšce osobním: nejde tu o člověka a přírodu jako předměty nahlížené a zkoumané z nezaujaté distance, protože *my* se ve vztahu, jemuž se snažíme porozumět, také zcela podstatně nacházíme. „Antropocén“ (na rozdíl od pojmů jako „eocén“ či „holocén“) je bytostně personální koncept; nemalá část jeho hodnoty a významu spočívá v tom, že je osobní a adresný: promlouvá o nás a promlouvá k nám, lidem tohoto místa a času, dotýká se nás bytostně, či chcete-li existenciálně, není to „jen“ další nový poznatek o objektivizovaném předmětu intelektuálního zájmu, například o planetě Zemi či abstraktivně pojaté lidské přirozenosti, ale o *nás* a *našem domovu*.³ Antropocenní optika zároveň umožňuje nahlédnout tento domov jako něco nesamozřejmého, jako něco, co je přinejmenším potenciálně v ohrožení, a to tak či onak *kvůli nám*. S tím pak úzce souvisí další charakteristika antropocenního diskursu: „antropocén“ není prostě nástroj popisu faktického stavu, nýbrž jeho zavedení a užívání je od počátku a přiznaně motivováno snahou něco *změnit* – a to nejen současnou neuspokojivou situaci, ale vposledku *nás*. Proto také má více než jiné, na první pohled „neutrálnější“ vědecké pojmy potenciál rezonovat i mimo úzkou odbornou komunitu a vzbuzovat mocné emoce.

Zde se ovšem rýsuje zásadní otázka: Kdo je oním „my, lidé“, tedy kolektivním subjektem antropocenního dění? Může jím být snad rozuměn (a často je jím i míněn) jeden každý z nás, kdo je tímto volán k osobní zodpovědnosti. Ovšem je zásadní rozdíl v míře, v jaké přispívám k antropocénu já jako víceméně běžná Češka a v jaké k němu přispívá domorodý obyvatel amazonského pralesa. Také jen někteří – zpravidla ti šťastnější – lidé na této planetě o antropocénu píšou, čtou a přemýšlejí: ti méně šťastní řeší například své vlastní přžití ohrožené suchem a na vyvozování příslušné zodpovědnosti za tuto situaci jim nezbyvá čas, síla ani prostředky.

Avšak ono antropocenní „my“ může do jisté míry paradoxně sloužit i k depersonalizaci celé problematiky: ke zbravení se či umenšení významu osobního

podílu na současně situaci. Povšechná rétorika, která odosobněným neadresným tvrzením, že „lidstvo mění planetu“, problém antropocénu depolitizuje, může sloužit jako nástroj, jenz zbavuje společenské i osobní zodpovědnosti ty, kteří ony změny v podstatné míře působí a kteří se nacházejí v situaci, kdy mohou výrazněji přispět ke změně.⁴ Po svém k tomu přispívá i neustálé omílání poučky, že současně celoplanetární problémy se musí řešit na globální úrovni – když i národní státy jsou příliš malí páni, tak copak bych nějak mohla přispět ke zmenšení potíží já osobně? A depersonalizující může paradoxně ve svých důsledcích být i občanský aktivismus orientovaný k tomu, abychom „zdola pohnuli ty nahore k tomu něco udělat“ – i tato diskursivní strategie může sugerovat, že „na nás“ to ve skutečnosti v žádném důležitém smyslu nezáleží, že konat musí „oni“ ...

Napětí mezi personální povahou konceptu antropocénu a rozličnými strategiemi jeho depersonalizace přitom poukazuje, zdá se mi, k něčemu důležitému. Jistě, pro tuto tenzi se při prvním přiblížení nabízí jednoduché vysvětlení: budí-li antropocenní perspektiva hluboké znepokojení nad současnou situací, ve vyhrocených polohách až zděšení před blížícím se koncem světa a v návaznosti na ně též odpor k člověku, který to všechno způsobil, pak jsou různé depersonalizující strategie pochopitelnou reakcí, neboť přihlásit se ke svému podílu spoluzodpovědnosti za takový stav není právě snadné. Jenomže manévrovací prostor pro tyto strategie se (alespoň v Evropě) valem zužuje, antropocenní problematika proniká i do masových médií a „zelenými tématy“ jsou najednou nuceni se zabírat i do nedávné doby zcela nezeleň politici. Podhodlná dosavadní verze antropocenního příběhu, podle níž lidé („oni“) „dříve“ jednali v nevědomosti následků, zatímco „my“ teď už víme lépe, co a jak,⁵ je demaskována jako lživá v obou svých momentech: nejenom že žádná taková dřívější nevědomá nevinnost ve skutečnosti neexistovala, ale i naše současná poučenost se jeví spíše jako zdánlivá. Už nějakou dobu totiž zcela zjevně vědci varují a radí,⁶ ovšem na vybrané trendy a na nich založené apokalyptické prognózy to nemá příliš vliv (stále přibývá lidí na planetě i skleníkových plynů v atmosféře, stále se otepluje...). Antropocenní perspektiva tak opakovaně a cíleně nasvěcuje „nás“ jako podivně rozpolcené bytosti, které sice ústy svých

⁴ Bonneuil a Fressoz 2016, s. 65–96.

⁵ K tomu zejm. Bonneuil a Fressoz 2016, s. 72–84.

⁶ Viz zvláštní, typicky antropocenní žánr „varování vědců světa“ (z těch velkých viz zejm. Union of Concerned Scientists 1992 a Ripple a kol. 2017).

vzdělanců příležitostně rády mluví o tom, co by bylo třeba, ale jak říkali ve starém Řecku, *logos ergo skíta*, slovo je jen stínem činu, a v tomto případě často, jak se říká u nás, *skutek utek*.

Antropocenní perspektiva – a stejně i ona zmíněná tenze mezi personalností a depersonalizací, zodpovědností a vyvinováním se – tak nemilosrdně odhaluje zásadní rozpor: Člověk moudrý, *Homo sapiens*, se ukazuje jako tvor tak mimořádně pitomý, že si způsobem svého vstupování do světa nejen pod sebou řeže větev – on, živočich obdařený reflexí a vědomím, totiž z nemalé části zároveň dobře ví, co dělá, a přece v tom pokračuje! K současné veřejné debatě patří i vyhrocenost formulací, možná přehnaná a v jednohlasostech třeba i neoprávněná, nicméně jádro antropocenního poselství je zřetelné a směřuje ze stolu se jednoduše nedá: antropocenní svět fakticky diskredituje naši zvlášť oblíbenou sebeidentifikaci jako koherentních rozumových bytostí. Také proto je antropocenní odhalení, že stav světa podstatně spouští, tak otráslující: naše vědomé, rozumně rozvážené záměry hrají totiž v tomto spoluurčování mnohem menší roli, než by nám (a patrně i světu) bylo milé. Podstatným hráčem se zde ukazuje být nikoli účelová, ale ryze instrumentální racionalita: kombinace primitivních tužeb, racionální reflexí příliš nedotčených, s vysoce sofistikovými prostředky k jejich uspokojování.⁷ Existují přitom jisté taci, kteří i pod hlavičkou antropocenní dál blouzní svůj titánský sen o vědecko-technickém expertním poznání, které nás všechny spasí: hned jak začneme naslouchat „hlasu rozumu“ a nastavíme si (jako společnost i jako jedinci) „správné cíle“ (rozuměj cíle určené elitními skupinami znalců), zabýváme se zas na lepší časy a náš pokrok ke stále světlejším zítřkům už nic a nikdo nezastaví... Prozrazují tím ovšem o sobě, že si antropocenní lekci nevzali dostatečně k srdci, že nepochopili radikalitu toho, co se v antropocenní ohlášuje: člověk, stále hlouběji vpletený do světa, nedisponuje schopností planetární vývoj rozváženě a rozváženě řídit. A to je jistě bolestně prozřetí pro „pána tvorstva“, který si po jistou dobu buďoval kulturní identitu zpupně na tom, že (ne-li dnes, zítra jistě) díky svému brilantnímu intelektu „poručí větru dešti“.

⁷ Rozvažovat a rozhodovat o prostředcích na úrovni společnosti nějak umíme (i když efektivita může být v konkrétních případech diskutabilní), zato uvažovat o cílech neumíme prakticky vůbec – klopotné pro to teprve hledáme společensko-politické platformy (zatím s nepříliš přesvědčivými výsledky). Rozlišení obou typů rozvažování je velmi staré, pracoval s ním již Aristotelés; poslední evropské civilizaci studium charakterizoval právě skrze dominanci instrumentální racionality Max Weber, v tomto bodě na něj navazoval i Jan Patočka (k této tematice viz např. Homolka 2016).

Věc se přitom nedá svádět na principiálně odstranitelné nedostatky v míře a distribuci poznání. Nemohou za to zatím nedokonalé vědecké modely, nízká osvěta, malá ochota politiků naslouchat vědcům atp. Pes je zakopaný v tom, že komplexní planetární celek spolutváří nevyčísitelné množství živých, a tedy proměnlivých a minimálně v jisté míře spontánních aktérů, z podstaty ne zcela předikovatelných. To pak dělá z dějin naší společné planety opravdovou historií: jedinečný a neopakovatelný proud dění, v němž se dají určité zákonitosti vyhmatavat převážně až *ex post* a kde uhadování budoucího vývoje nemůže být nikdy více než právě toto – uhadování, byť třeba vysoce poučené, sofistikovane a hnané robustní výpočetní silou. To neznámená, že by veškeré pokusy o předvídaní budoucího vývoje byly bezcenné; znamená to ale, že lidským rozumem rozhodně nelze *dokázat* a považovat za *jisté*, že za *N* let se za splnění podmínek *x* a *y* stane *A* nebo *B*. *A* znamená to také, že výsledky lidských zásahů, i těch rozvážených, opřených o všechny dostupné poznatky a vedených těmi nejlepšími úmysly, jsou z podstaty, tedy nutně, nejisté. Ani to samozřejmě neznámená, že máme či můžeme rezignovat na veškeré pokusy o „změnu kursu“, znamená to ale, že spíše než velká rozhodnutí pro masivní globální akce jsou bezpečnější a jistější drobné kroky, postupně zvažované a vyrůstající z lokálních kontextů, jejichž následky jsou pro nás přece jen odhadnutelnější a ktere, což se jeví jako zcela zásadní, se za daných společenských pravidel skutečně dají průběžně korigovat. Dobrovolná skromnost a rozvážená spotřeba jsou adekvátnější odpovědí na antropocenní lekci než víra ve velké mocenské akty vůle. Pravda, některé globálně koordinované projekty soustředěné na určitý cíl se opravdu daří: vlnkovou lodí celoplanetárních úspěchů je úspěšně omezení produkce látek ničících ozonovou vrstvu atmosféry, a podobně zaznamenávají úspěch snahy o záchranu některých ohrožených druhů živočichů. Jenže občas se to zvrtné, a pak jsou neočekávané důsledky hodně desivé a nedají se snadno zvrátit ani v situaci, kdy už o nich dobře víme: varovným příkladem budí masivní podpora biopaliv, která vystřelila vzhůru ceny potravin a vyvolala na řadě míst nejen hlad, ale skrze masivní ničení deštných pralesů též obří ekologickou kalamitu, která zatím ani zdaleka není pod kontrolou. V tuto chvíli je jistě těžko rozhodovat, který z těchto příkladů je pro povahu člověka typický a ke kterému naopak došlo „člověku navzdory“. Přesto, jestli nás může tragický případ podpory biopaliv o něčem poučit, pak at je to aspoň toto: možnost budoucí průběžné korekce by měla mít při rozhodování, co dále činit, opravdu velkou váhu – možná tím větší, na čím vyšší společenské úrovni jsou rozhodnutí přijímána. Jinak by se mohlo snadno stát, že si vylepšíme život (a planetu) až k úplnému sebezničení.

Život jako bytí ve světě

V antropocenní perspektivě se hlásí ke slovu náhled, že člověk je planetotvorný živočich – nezapomínejme ovšem, že planetotvorný je život jako takový, který je od okamžiku, kdy se objevil (tj. velmi záhy poté, co se zformovalo a stabilizovalo planetární těleso), zásadním faktorem planetárního vývoje, bez něho nelze historii planety Země vůbec popojmout.⁸ „Planetotvornost“ je totiž konkrétním vyjádřením obecné ontologické charakteristiky živých bytostí, které nejsou žádnými izolovanými atomy s jasně ohraničenými okraji, ale které lze v rámci fenomenologické filosofické tradice charakterizovat skrze *bytí ve světě*. Snad nebude bez zajímavosti si tento filosofický rámeček ve stručnosti představit; na tomto konkrétním příkladu (a daly by se uvádět další) se totiž může ukázat, že antropocenní přístup má v evropské tradici myšlení na co navazovat a o co se opřít.

Živé je to, co hledí, aby bylo; existence živého vyžaduje aktivní převzetí sebe sama, alespoň zcela základní starost a péči o vlastní bytí, tedy elementární sebevztah – co se přestane ve svém bytí aktivně sebe-udržovat, jakožto živé zaniká. Život je pohybem sebeudržování, ale také třeba, za vhodných podmínek, postupným procesem kultivace a rozvoje sebe sama, jehož součástí je i sebe-propagace do další generace nových živých bytostí. Tento komplexní životní pohyb by přitom byl nemožný, pokud by živá bytost byla jakýmsi izolovaným atomem a nebyla by od počátku podstatně vevázána do toho, co ji obklopuje. Existence živých bytostí je založena na tom, že hranice mezi obklopujícím a obklopaným, organismem a jeho prostředím, je neostrá, prostupná, měkká. Živé bytosti jsou charakterizovány rozhraním vnitřku a vnějšku, jsou tím, co se odehrává na tomto rozhraní či přímo jakožto toto rozhraní. Živá bytost existuje v dynamických vztazích s pletivem dalších entit na různých hierarchických úrovních, je propojena s dalšími jsovcy, živými i neživými. A tak jako tato jsoucna, jejich soustavy a komplexy tvoří naše okolí, jsme i my na oplátku konstitutivní součástí okolí ostatních „subjektů“ – takto všichni společně obýváme tento svět, „jeden a stejný pro všechny“, jak o něm kdysi uvažoval Hérakleitos.⁹ Svět je tak vlastně jméno pro jednotnou spojitost či souvislost tohoto proměnlivého pletiva, spoluutvářeného vzájemným stýkáním a potýkáním různých bytostí.

Život je pohybem strukturovaného přijímání a vydávání; to vůbec první, co živá bytost přijímá ze světa, je vlastní bytí, které si nikterak nemůže dát sama. Život je dvousměrným pohybem zvnitřňování vnějšku a zvnějšňování niternosti: nádech – výdech, nádech – výdech... Tento pohyb má svoji materialitu (na níž ovšem nemůže být redukován), v živlu tělesnosti je v základních obrysech pěkně vidět kromě dýchání také na přijímání potravy sloužící k utváření a trvání živého těla, jemuž je vlastní určitá podoba, projevující se zpětně navenek velice rozličnými způsoby: nejde jistě jen o to, jak živý tvor „vypadá“, ale také o to, co ve světě koná (což spolu oboje těsně souvisí). Už z pestrosti těchto projevů je zjevné, že materialitou a „výměnou látkovou“ se dvousměrný životní pohyb rozhodně nevyčerpává; vnější okolí živého tvora nejen obklopuje, ale zejména oslovuje, a to diferencovanými způsoby, jež nacházejí svůj komplementární protipól v tom, jak živá bytost svému okolí odpovídá, jak na něj „reaguje“: na zcela elementární rovině různé věci považuje za různé významné, některým přitakává, od jiných se naopak odtahuje. Pokud ovšem živým bytostem takto příznáme niternost a jistou osobitost (a proč bychom jim je vlastně měli upírat?), pak nejde o mechanické vztahy akce-reakce, pozorovatelé mezi nezávislými vnějšími předměty, nýbrž daleko spíše o vzájemnou komunikaci, právě ve smyslu diferencovaného oslovování a odpovídání, v němž něco z vnějšku proniká dovnitř a něco z vnitřku se ukazuje, projevuje navenek.¹⁰

V tom, čím a jak je živá bytost oslovena a čím a jak na toto oslovení odpovídá, se vlastně stává sama sebou – v těchto projevech vysvítá její bytí, v nich se svému okolí ukazuje jako ona sama. Stává se tím, kým je, tím, jak odpovídá druhým a jak zase i tyto druhé oslovuje, jak na ně působí, jak se do nich otiskuje. Bytí živé bytosti je podstatně bytí venku, ve světě, v jiném: i k sobě se v elementárním vitálním sebevztahu péče o vlastní bytí vztahuje živé nikoli přímo, ale oklikou či nezbytným průchodem skrz vnějšek, protože co ke svému bytí potřebuje, to si samo ze sebe dát nedokáže a protože nemůže být, aniž by se zároveň vydávalo světu takřkajíc napospas. Vše živé tedy bere svůj původ ze světa a k němu se pak opět přivrací, vydává světu na oplátku sebe samo, to, čím se v dvousměrném životním pohybu stává – svět je živými bytostmi podstatným způsobem spoluutvářen a konstituován. Živé je tedy ve světě či „ze světa“ v dvojím smyslu *vydělávání*, v němž vzniká živá bytost jako nějaké nové partikulární „individuum“, a zároveň *připoutanosti*, neboť toto „nové“ se utváří doslova z látky světa (stejně

⁸ Markoš 2016, zejm. kapitola 2.

⁹ Hérakleitos B 30, viz Kratochvíl 2006, s. 202.

¹⁰ V těchto intencích uvažuje Jan Patočka v textu „Prostor a jeho problematika“ (Patočka 2016, s. 11–71).

žným pohledem neviděné (třeba kavou hyper-objektovou povahu, ašim prostorovým i časovým měřítkem Václava Bělohradského). I ovšem tolik nepomohou samí atrosi Chrise Jordana, ani „petroznačeno“ Edwarda Burtynského (7, s. 65; v širším smyslu hovořil „jakkém vzněšenú“ již Nye 1994). Mohou být užitečné obrazy, které entární ambice zobrazovat to, co dít o určité absenci, ustupování, návratna: obrazy, které se dovogické moci zpřítomňovat to, co s, neviděné, ba snad i neviditelné abelle Hayeur, fotografickou sérii : <https://isabelle-hayeut.com/>).

m směrem se snaží jít i obrazové brané do této knihy. Dokládají, vni reprezentace antropocénu ositeli jednoznačných sdělení;

nemusí rozeznávat apokalyptickou notu a do- volávat se nutnosti okamžitých změn; a ne- musí dokonce ani ohromovat a šokovat, nýbrž mohou stavět před oči výjevy zdánlivě zcela obyčejné, každodenní – ovšem v novém světle, které na naše okolí vrhá právě antropocenní perspektiva. Díváme-li se jen trochu pozorně, můžeme nyní přímo kolem sebe pozorovat, že příroda, jak jsme ji dosud znali a měli rádi, mnohde odchází ze scény. Zachycené obrazy tohoto odcházení však mohou zároveň vyprávět i příběhy nečekaných setkání a překvapivých spojenectví; a možná právě z nich se může rodit něco nového. Plevel z různých koutů světa se spíše vešle než tragicky pokávají v kolejišti vysloužilého nákladového nádraží (viz obr. 13), stejně jako se badatelé z nejrůznějších disparátních oborů scházeli občas i na značně podivných místech, aby společně přemýšleli o antropocénu; zjevný výsledek takovýto setkávání máte právě před očima.

jako se i svět „skládá“ z živých bytostí), a dokud má trvat jako živé, nemůže své vitální vazby se světem zcela zpřetrhat.

Na takovémto filosofickém rozvrhu se jeví smysluplné uvažovat o antropocénu v širších kontextech. Je zásadní, že lidské otiskování do světa se v této perspektivě neukazuje jako jakási anomálie, kterou bychom měli snad nejlépe úplně zrušit: dokud je člověk součástí světa ve výše načrtnutém smyslu, svět je a bude nutné a nezrušitelně i lidským světem, protože naše bytí se zkrátka nemůže uskutečňovat jinak než tak, že tento svět spolu-konstituujeme. Zapomeňme na ideál nedotčené „panenské přírody“: člověk její zrazuje už pouhou svou existencí. Z této podstatné sounáležitosti člověka a světa však také plyne, že péče o sebe a péče o svět nejsou dvě odlišné věci – a neběží zdaleka jen o pragmatickou otázku tenčících se „přírodních zdrojů“. K nahlédnutí hodnoty vědomé péče o svět ne- potřebujeme šermovat velkými morálními imperativy, a na druhou stranu nám k tomuto vhlédnu nepomůže ani finanční oceňování „netržních služeb“, které příroda člověku poskytuje jako mím oděk a nádavkem k tržně zpeněžitelným zdrojům. Ke starosti o svět jsou hlubší důvody: jestliže se naše lidské bytí ve své plnosti realizuje ve vztazích ke světu, jenž nás obklopuje, pak podoba péče o tyto vztahy zásadně ovlivňuje to, co jsme zač (zhruba ve smyslu „jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá“). Pokud své vztahy zanedbáváme nebo redukuje me na kořistnické a bezohledné uspokojování potřeb či marketingově vytvářených pseudo-potřeb, zploštujeme, trivializujeme a ubíjíme nakonec i sami sebe – za komfortní pohodlí a novou plazmovou televizi neplatíme primárně penězi, ale svou vlastní bytostí. „Bojovat s touhou je obtížné, protože když něco chce, platí za to duší,“ říkal před dvěma a půl tisíci lety Hérakleitos.¹¹

A poslední bod, který je na místě podtrhnout: antropocenní perspektiva ne- odhaluje něco, čím by byl člověk specifický, ale naopak poodkryvá vitální základ, který se vším živým sdílí. Ke světu zcela podstatně přináležejí každá živá bytost, a tak tento svět spolutvoří, nějak po svém, vše živé, protože se k němu také svým způsobem a zároveň v interakci s ostatními vztahuje a může jej skrze svou podstatnou vezávanost do předěva vzájemných vztahů utvářet a formovat. Vše živé se uskutečňuje a udržuje ve svém bytí tím, že komunikuje se svým okolím za vzniku vztahových struktur, které mohou být velice složité a mnohórovňo- vé. Jednotlivá entita a její přítomnost (či nepřítomnost) se významně otiskuje ve svém bezprostředním okolí, ovšem se vzdalováním se od centra bytostné

11 Hérakleitos B85, viz Kratochvíl 2006, s. 191.

životní aktivity tato významnost postupně odezdnívá, až se zcela vytrácí – to je určené lokálního působení. Jednotliví živí jedinci vytvářejí společnou aktivitu, společným zajišťováním svých vlastních bytí, různá společenství jako entity vyššího řádu, pro které toto platí úplně stejně; tak se vyvíjí, byť třeba nejednoznačně a „rozmazaná“, a také různě složitá, hierarchie entit, které se do sebe mohou různé přelívat a vzájemně se prostupovat. Tyto entity trvají, nakolik se sebeudržují činností složek či aktérů, kteří je spolutvoří. Rozrůzněná lidská kulturní sféra, propojovaná ovšem globalizací v jednu značně hutnou entitu, nabyla vcelku nedávno takové mocnosti, že jejím bezprostředním okolím je už planetární celek. Zatímco dříve snad mohl být „naším světem“ pouze domov a záhumenek, v antropocénu je jím už celá planeta: intenzivně prožíváme, že sdílíme jeden společný svět nejen se všemi lidmi, ale se všemi ostatními živými bytostmi na Zemi (ba v celém vesmíru, jak jsme ho dosud dokázali poznat). Tato změna měřítka pak je určením globálního působení, jež charakterizuje naši současnou antropocenní situaci – ale necharakterizuje nutně specifčnost člověka jako jediného tvora, který by měl být celoplanetárního působení schopen (ta by mohla spočívat spíše v nebyvavé rozvinuté schopnosti sebe sama ve světě vidět, a tak svou činnost a povahu reflektovat).

Antropocenní perspektiva v naší současné historické situaci nově otevírá spoustu starých filosoficko-antropologických otázek (jaká je podstata člověka? čím přesně se liší od jiných živočichů?); každopádně s paušalizujícím odsudkem klasického environmentálního hnutí, že „člověk ničí přírodu“, si už v antropocénu nevystačíme. V antropocénu se zřetelně projevuje *míra* lidské vevázanosti do světa ve dvojitým smyslu: nejen ve smyslu celoplanetární sítě, do které lidský otisk dosahuje, ale možná ještě podstatněji ve smyslu *hloubky*, do jaké v pletivu vztahů lidská aktivita proniká. Vidíme kolem sebe proměny na rovinách, které byly tradičně chápány jako člověkem neovlivnitelné, například zásahy do bazálního chemismu atmosféry nebo do podobně základního dusíkového cyklu. Člověk ovšem zdaleka není první organismus, který svou aktivitou způsobil nevratnou proměnu Systému Země: masivní ekologickou krizi celoplanetárního dosahu způsobil například už pár miliard let před námi mikroorganismy, které do atmosféry vypustily tolik toxického plynu kyslíku, že většina z nich vymřela a celá zbyváající biosféra v důsledku natrvalo „obrátila kabát“. ¹² Při zpětném uplatnění stejné logiky pojmenování bychom tedy museli

připustit, že antropocén je jen kraťoučkou kapitolkou v miliardy let trvajícím bakteriocénu. Při tomto srovnání se nicméně zdá nápadné – a cosi to patří o člověku ukazuje –, jak rychle na úroveň celoplanetárního rozšíření a působení tento mladický a zcela recentní druh dosáhl.

Závěrem kapitoly: Konec, nebo začátek?

Ve světle výše načrtnutých „velkých otázek“, které antropocenní diskurs s naléhavostí nově otevírá a nad nimiž si stále znovu lámat hlavu dost možná nedlíně patří k lidskému údělu, se jeví méně podstatné řešit často probíranou otázku po tom, kdy přesně měl antropocén začít: s vynálezem parního stroje a průmyslovou revolucí, jak navrhol Crutzen? Nebo až s poválečným hospodářským zrychlením? Anebo zásadní zlom proběhl už ve vrcholném středověku? Smysluplně se přitom lze ptát i na to, jestli v antropocénu nakonec nejde spíš o zvýraznění tendencí, které začaly být patrné hned, jak se člověk začal šířit z Afriky, podílet se na nevratné zkáze velkých zvířat a později též měnit klima stále extenzivnějším zemědělstvím. Je-li tomu tak, pak ale v současnosti neprobíhá žádný zásadní obrát v planetárním směřování, pokud je ovlivňování planety člověkem fenomén podobně starý jako náš druh, pak k nám zkrátka nedlíně patří, byť se v poslední (dvou-, tří-, pěti-)stovce let ohlašuje výrazněji. (Toto lze ovšem z části – z jak velké části? – vysvětlit také tak, že na nashromážděných starších vlivech probíhají další proměny rychleji a zasahují širší prostorové škály.)

Debata o počátku antropocénu ale přece jen ukazuje cosi podstatného, totiž jak se mění časová měřítka, ve kterých o planetě uvažujeme. V porovnání s určení předchozích geologických epoch, které se odehrává v měřítku „hlubokého času“ a pro něž jsou už tisícovky, natožpak stovky, či dokonce desítky let neodlišitelně krátkým intervalem, je zjevné, že v aktuálně probíhající debatě o počátku antropocénu je něco jinak, než tomu bylo za Ch. Lyella.¹³ Globalizace lidského působení jako zesíťování vyššího řádu představuje další krok na dávno nastoupené cestě, posun o příčku výš na známém žebříku – zároveň ale po dlouhodobé kumulaci důsledků lidské přítomnosti zažíváme možná skokový

¹³ K problematice hlubokého času a zrodu moderní geologie viz Tomáš Herman, Vojtěch Hladký, Lucie Čermáková: „Prolamování limit času: Novověké proměny představ o stáří přírody a kultury“ (Ověčková 2017, s. 47–86).

přesmyk na novou úroveň, do nového stavu. Jako když zvolna přisypáváme písek na hromadu, dlouho se nic neděje, zrůka se postupně kumulují, až se v určitém okamžiku část svahu v podobě „písečné laviny“ utrhne a sjede dolů, a nevratně se změní celek hromady.¹⁴ Není lehké žít v antropocénu, protože ony poslední klíčové změny probíhají rychle – ale přeskok o úroveň výš se patrně většinou děje takto, relativně dlouhé období relativní stáze (malých změn) je následováno relativně rychlou velkou proměnou celkové situace (kolaps systému obvykle realizovaný jako jeho celková proměna).

Není tedy možné, že antropocén ještě sám o sobě není novou geologickou epochou, nýbrž spíše zlomem či předělem mezi dvěma epochami, z nichž ta druhá se ještě ve vlastním smyslu neustavila, případně se kolem nás v kvasu doby teprve formují její první zárodky? Není antropocén obdobím „střídání stráží“, přechodovou dobou nejistoty, zmatku a chaosu, kdy jedna epocha končí a něco nového (doufejme jen, že překrásného) se teprve začíná? Jisté se zatím zdá být jen tolik, že zpátky do předantropocenní blažené nevědomosti cesta nevede, současné trendy jsou neudržitelné a lidská budoucnost na planetě je taková, jaká nakonec byla vždycky: otevřená a nejistá. Možná, že kdybychom dokázali přijmout tuto nejistotu a potlačit zhoubnou vizi, že ji vlastním úporným úsilím dokážeme proměnit v trvalé blaho a životní jistoty, mohly by se (paradoxně) naše vyhlídky stát o něco méně povážlivé.

¹⁴ K této koncepci „samoorganizovaného kritična“ (P. Bak) viz David Storck: „Katastrofy v přírodě: statistika, dynamika a teorie“ (Pokorný a Bárta 2008, s. 31–36).